

УДК 343.163+17.035

Є.М. ПОПОВИЧ, канд. юрид. наук

Харківська обласна прокуратура

ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ ПРОКУРОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (В КОНТЕКСТІ РОЗРОБКИ КОДЕКСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ТА ПОВЕДІНКИ ПРОКУРОРА)

Аналізуються проблеми етики діяльності працівників органів прокуратури в контексті розробки Кодексу професійної етики.

Сьогодні, коли наша держава зробила величезний крок уперед на шляху демократизації суспільних відносин, особливо актуальною стає проблема дотримання етичних вимог у діяльності всіх працівників державних органів, установ та організацій, які не лише виконують певний обсяг роботи, але й уособлюють в очах пересічного громадянина всю державу. Вказана проблема постає сьогодні і в органах прокуратури України, свідомством чому є дискусії щодо розробки Кодексу професійної етики та поведінки прокурора [1], розробленого Українською асоціацією прокурорів. Однак вироблення методологічного підґрунтя, базуючись на якому, можна було б створити струнку та доцільну систему етичних вимог до діяльності працівників прокуратури, ускладнюється сьогодні внаслідок дії трьох чинників. По-перше, не зважаючи на той факт, що етичним вимогам до працівників юридичних професій присвячено сьогодні багато наукових статей, розділів у підручниках, монографіях, науково-практичних посібниках, проблеми етики прокурорської діяльності в Україні після здобуття нею незалежності ще не отримали широкого висвітлення. Якщо етичним засадам діяльності інших працівників юридичних професій останнім часом було присвячено роботи Н.С. Тимченко, Н.М. Таварткіладзе, О.М. Бандурки, С.П. Бочарової, О.В. Землянської та інших авторів, то етика професійної діяльності прокурорських працівників лише починає привертати увагу науковців, серед яких, зокрема, слід назвати О. Толочко і С. Подкопаєва. По-друге, враховуючи, що в межах системи соціальних норм етичні норми не можна ототожнювати із правовими, інакше такий непродуманий крок може призвести до правових колізій, доцільно спочатку провести розмежування між сферами дії права і моралі. Це – непросте завдання, оскільки багато правових норм, зокрема, щодо вимог до особистих якостей працівників органів прокуратури, містять оціночні поняття (як приклад, можна навести перше речення ч.1 ст.46 Закону України «Про прокуратуру»: «Прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості»). Які саме ділові і моральні якості є необхідними, Закон не визначає, що являє собою яскравий приклад взаємопроникнення правових та етичних категорій). Однак завдання створення Кодексу професійної етики прокурорських працівників, яке постало сьогодні перед науковцями і практиками, потребує окреслення сутності та сфери дії етичних норм, а також проведення диференціації між ними та правовими нормами в контексті діяльності органів прокуратури. Це і обумовило мету написання даної статті стосовно визначення проблемних питань етики прокурорської

діяльності в контексті розробки Кодексу професійної етики та поведінки прокурора. Новизна міститься в рекомендаціях щодо змісту проекту Кодексу.

У соціальній філософії етика розуміється як філософська наука, що вивчає мораль (моральність), її місце в системі суспільних відносин, аналізує її природу, характер і структуру (моральна свідомість, моральні відносини, моральна діяльність), моральні категорії (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність тощо), за допомогою яких формуються моральні принципи, норми, цінності, правила поведінки. У повсякденному розумінні терміни «етика» і «мораль» вживаються як однотипні взаємопов'язані поняття [2, с.149]. Проблеми етики протягом декількох тисячоліть досліджувалися багатьма вченими-філософами, перелічувати яких у межах даної статті немає ані можливості, ані потреби, але зазначимо, що самий ґрунтовний, принциповий розподіл усього масиву традиційної етики уявляв собою розмежування її на теоретичну і нормативну, що здобуло закінчену форму лише у ХХ столітті. Нормативна етика - це моральна рефлексія, раціоналізована моральна свідомість, визначальними ознаками якої є оцінювання різних феноменів буття, людської поведінки тощо, та вироблення на цій основі певних моральних установок та приписів, які можуть мати як явну, так і імпліцитну форму. Створена не окремими філософами, адептами того чи іншого напрямку, а вироблена в процесі соціальної практики, відображуючи досвід багатьох поколінь, всього народу в цілому та окремих соціальних груп [3, с.573], нормативна етика виконує певні функції: а) декларація певних моральних цінностей, їх обґрунтування і захист; б) раціонально-понятійне оформлення й кодифікація норм поведінки і моральних якостей людини; в) формування моральних переконань, перетворення зовнішніх (соціальних) імперативів у внутрішні цінності особистості. На відміну від нормативної, теоретична етика є комплексом поглядів, ідей, знань, дослідницьких підходів, об'єктом яких є мораль, для неї мораль виступає предметом пізнання [4, с.47].

Одним із різновидів нормативної етики, що поширюється на певні, об'єднані за фаховою ознакою групи людей, є професійна етика. Виникнення професійної етики обумовлено конкретними соціально-економічними умовами розвитку суспільства, матеріальними й духовними потребами людей. Як першопричина виступив суспільний поділ праці, поява різних видів діяльності, професій. Як зазначає О.С. Кобліков, професійна етика - це насамперед специфічний моральний кодекс людей певної професії [5, с.12]. Отже, основне призначення професійної етики полягає в

тому, що вона забезпечує реалізацію загальноморальних принципів в умовах професійної діяльності людей, сприяє успішному здійсненню професійних обов'язків. Професійна етика допомагає фахівцеві уникати помилок, вибирати найбільш правильну, високоморальну лінію поведінки в різних ситуаціях трудової діяльності. Іншими словами, актуалізація професійної етики викликана не тільки особливим значенням її виховної функції, але й необхідністю розширення ролі моральних стимулів у виконанні професійних обов'язків. При цьому завданням професійної етики є створення готових рецептів на всі випадки життя, але навчання культурі морального мислення, надання надійних орієнтирів для рішення конкретних ситуацій, впливи на формування моральних установок у фахівця у відповідності зі специфічними вимогами професії.

На важливість професійної етики прокурорських працівників вказував ще А.Ф. Коні. «Докладне ознайомлення із прийомами обвинувачення, з положенням прокурора на суді і з відношенням його до свідків, до присяжних, до підсудного і його захисників показує, як тісно пов'язане виконання прокурорських обов'язків з моральними правилами відношення до людини... На державі лежить завдання охорони суспільства, і, між іншим, переслідування порушників закону. Практичне служіння цьому важливому завданню випадає у судовому змаганні на прокурора-обвинувача, і, виконуючи свій важкий обов'язок, він служить суспільству. Але це служіння тільки тоді буде корисним, коли в нього буде внесена сувора моральна дисципліна і коли інтереси суспільства та людське достоїнство особистості будуть захищатися з однаковою чуйністю й ретельністю» [6, с.54].

Свідомість тих високих моральних вимог, що висуваються сьогодні до працівників прокуратури, є підвищеною увагою громадськості, засобів масової інформації до їх поведінки, навіть у позаслужбовий час. Так, у березні 2006 року ЗМІ опублікували інформацію, відповідно до якої міністр юстиції Естонії звільнив з займаної посади Державного прокурора Юрі Рееде, після того, як під час обшуку в одному із таллінських борделів в бухгалтерії було виявлене його ім'я. При цьому прес-секретар естонської прокуратури К. Херодес повідомила, коментуючи дану подію, що відвідування таких закладів є несумісним із високими моральними вимогами, що висуваються до державного прокурора [7]. Безумовно, така поведінка заслуговує осуду, однак зауважимо, що давати оцінку моральності тих чи інших дій прокурорських працівників – надзвичайно складний процес, який потребує зваженості та врахування всіх важливих факторів, з тим, щоб того чи іншого прокурора не було використано як знаряддя у політичній боротьбі. З огляду на це цілком справедливим є розроблення проекту Кодексу професійної етики та поведінки прокурора самими прокурорськими працівниками у рамках Української асоціації прокурорів. Однак уважне ознайомлення з даним документом дозволяє зробити декілька зауважень, використання яких, як ми вважаємо, дозволить удосконалити вказаний проект і забезпечити його практичне застосування у прокурорській діяльності.

По-перше, не зовсім досконалим уявляється його назва: «Кодекс професійної етики та поведінки прокурора». Як вже йшлося вище, нормативна етика у тому числі охоплює понятійне оформлення й кодифікацію норм поведінки і моральних якостей людини, тобто окреме виділення у

назві поведінки прокурора уявляється нам зайвим, оскільки воно вже входить як складова до поняття професійної етики. Крім того, мабуть, не дуже коректним є поширення норм вказаного кодексу лише на прокурорів, як випливає з його назви. Виникнення та вплив етичних норм на поведінку людини – досить складний і тривалий процес, тому було б нелогічним, якщо б на людину, що працює, наприклад, помічником прокурора, протягом кількох років не розповсюджувалися визначені Кодексом етичні вимоги, а з моменту призначення на прокурорську посаду вона б раптом повинна була б їх додержуватися. На нашу думку, дія моральних вимог та принципів у значній мірі залежить від їх поширення на всі органи прокуратури, тому було б доцільним викласти назву даного документу наступним чином: «Етичний кодекс працівників прокуратури України».

По-друге, на жаль, розробники даного Проекту не включили до нього поняття професійної етики працівника прокуратури, що робить дещо розпливчастим сферу його дії. У зв'язку з цим преамбулу даного Кодексу необхідно доповнити вказаним поняттям, виклавши його, наприклад, таким чином: «Професійна етика – це принципи і норми професійної моралі працівників прокуратури, які у сукупності з правовими принципами і нормами визначають зміст професійного обов'язку працівників прокуратури і регулюють їх поведінку в суспільстві».

По-третє, повертаючись до необхідності розмежування правових та етичних норм, яке є досить складним, а іноді неможливим на практиці, але потребує обов'язкового врахування в Етичному кодексі з метою недопущення змішування моральної та юридичної відповідальності, хотілося б зазначити наступне. На нашу думку, дублювання в ньому положень, що передбачають кримінальну та адміністративну відповідальність за певні діяння, є не лише зайвим, але навіть небезпечним, адже сфера дії моралі не є тотожною сфері дії права, і соціальні наслідки порушення правових принципів та моральних вимог не можна змішувати. Маються на увазі положення ст.9 Проекту, в якій дублюються певні норми Закону України «Про боротьбу з корупцією». Вважаємо, що Етичний кодекс має містити лише етичні вимоги до діяльності прокурорських працівників, не підміняючи собою кримінального законодавства і законодавства про адміністративні правопорушення.

І по-четверте, важливим аспектом дієвості Етичного кодексу є наслідки, що тягне за собою порушення його вимог. Звісно, можна заперечити, що за порушення моральних вимог відповідальність має носити саме моральний характер, і навіть звинуватити автора цієї статті у непослідовності, згадавши положення про неможливість змішування моральної і юридичної відповідальності. Але, якщо вимогою теперішнього часу є формалізація етичних стандартів прокурорської діяльності, логіка наукового пошуку вимагає формалізувати і відповідальність за порушення цих стандартів, інакше не має потреби у самому створенні такого Кодексу, а етичні вимоги можуть залишатися на рівні неформалізованої корпоративної етики, як це відбувається сьогодні. У цьому плані є корисним звернення до досвіду окремих країн, в яких вже деякий час діють схожі етичні кодекси. Так, Етичний кодекс прокурорів Латвії за недотримання основних етичних принципів, що містяться в ньому, передбачає розгляд відповідних випадків Атестаційною Комісією Прокуратури, що оцінює певну дію, її вплив на прокуратуру або на судову владу в цілому. При

цьому будь-яка фізична або юридична особа може подати заяву або позов у прокуратуру про недотримання етичних норм, вчинене прокурором. На початковій стадії вищесказані заяви або позови розглядаються Главою відповідної прокуратури або структурного підрозділу, що встановлює, чи дійсно мало місце недотримання основних етичних принципів. При виявленні недотримання етичних норм він приймає рішення щодо покарання або передає матеріали на розгляд Атестаційної Комісії. Збори Атестаційної Комісії, на яких обговорюються питання прокурорської етики, є відкритими, а рішення її засідань щодо недотримання основних принципів етики прокурора є загальнодоступними.

Нарівні з дисциплінарними покараннями за невиконання основних принципів Етичного Кодексу, описаними в статті 44 Закону Латвії «Про Прокуратуру, Атестаційна Комісія може накладати моральні санкції у формі суспільної оцінки дій і поведінки прокурора. Рішення Атестаційної Комісії з накладення моральних санкцій на прокурора є остаточним і оскарженню не підлягає. Цікаво, що до моральних санкцій, визначених вказаним Кодексом, відноситься у тому числі сам розгляд Атестаційною Комісією. Крім того, до них належать оголошення догани; принесення публічних вибачень за невиконання основних етичних принципів способом, визначеним Атестаційною Комісією, невиконання чого може служити підставою для накладення дисциплінарного покарання; передача інформаційного листа в усі Прокуратури й структурні об'єкти щодо фактів недотримання основних етичних принципів.

Відповідно до Морального кодексу, розробленого Угорською Асоціацією Прокурорів, випадки порушення норм моралі фіксуються тоді, коли прокурор порушує правила означеного Кодексу. Комітет з етики Угорської асоціації прокурорів має виняткове право розслідування кожної справи за своїми власними процесуальними правилами. За результатами розслідування можуть бути прийняті рішення про надання повідомлення, винесення догани або вияву зневаги до членів Асоціації. У випадку, коли винесено рішення про вияв зневаги, Комітет з етики повідомляє президента Угорської асоціації прокурорів про скликання відповідного засідання законодавчого органу Угорської асоціації прокурорів відповідно до статті 4 (6) Конституції асоціації для розгляду апеляцій та вжиття подальших заходів.

Як можна побачити, тут представлені два кардинально різні підходи до вирішення питання щодо відповідальності працівників прокуратури за порушення норм професійної етики, але вони обидва передбачають існування спеціального органу, який за допомогою спеціальної процедури може приймати рішення щодо відповідальності певного прокурорського працівника. На жаль, у Розділі VI Проекту, що має назву «Відповідальність за порушення Кодексу професійної етики та поведінки прокурора», ані такі органи, ані процедура відповідальності чітко не визначені,

що, на нашу думку, може призводити або до декларативності означених положень, або, в окремих випадках, - навіть до зловживань шляхом звинувачень у порушенні етичних вимог. Отже, розробникам Проекту було би доцільно визначитися із суб'єктом, на який може бути покладено вивчення питання про наявність у діянні певного працівника прокуратури ознак порушення етичних вимог та винесення рішення за вказаним фактом. При цьому нам більш логічним уявляється досвід Угорщини, де рішення приймається не безпосереднім керівником прокурорського працівника, що неминуче призводитиме до змішування адміністративних та моральних стандартів, а окремою громадською організацією, що діє у межах прокуратури. Заслужують на увагу також вимоги щодо відкритості засідань та загальнодоступності висновків органів, що приймають рішення щодо наявності у діях прокурорів порушення етичних вимог. На нашу думку, це дозволило би запобігти випадків необгрунтованого притягнення до відповідальності прокурорських працівників.

Наостаннє хотілося б сказати, що затвердження Етичного кодексу працівників прокуратури уявляється сьогодні вельми необхідним і своєчасним. Розробники Проекту Кодексу професійної етики та поведінки прокурора зробили значний внесок у справу підвищення етичних стандартів діяльності прокуратури України. І тепер справа за науковцями та практиками, квінтесенція позитивного досвіду яких дозволить максимально гармонізувати його норми та створити належні передумови для виходу органів прокуратури нашої держави на новий етап розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс професійної етики та поведінки прокурора /Українська асоціація прокурорів. -URL: <http://www.uap.org.ua/ua/actions/point-of-view/draft-of-codex/index.html>. -31.05.2005.
2. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник /За ред. В.П. Андрушенка, М.І. Горлача. -К.-Х.: Рубікон, 1997. -400 с.
3. Философский словарь /Под ред. И.Т. Флорова. -М.: Изд-во политической литературы, 1987. -590 с.
4. Апресян Р.Г., Артемьева О.В., Максимов Л.В. О систематизации этического знания // Философские науки. -1997. -№ 1. -С.45-49.
5. Кобликов А.С. Юридическая этика. - М.: Юрид. лит., 1999. -348 с.
6. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (общие черты судебной этики). -СПб., 1895. -346 с.
7. Прокурор Эстонии уволен за посещения борделя // Украина криминальная. -URL: http://www.cripo.com.ua/?sect_id=10&aid=15076.

Надійшла до редколегії 27.01.2006

ПОПОВИЧ Е.Н. ПРОБЛЕМЫ ЭТИКИ ПРОКУРОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (В КОНТЕКСТЕ РАЗРАБОТКИ КОДЕКСА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ И ПОВЕДЕНИЯ ПРОКУРОРА)

Анализируются проблемы этики деятельности работников органов прокуратуры в контексте разработки Кодекса профессиональной этики.

POPOVICH E.N. PROBLEM OF ETHICS ATTORNEY ACTIVITY (IN A CONTEXT DEVELOPMENT OF THE CODE PROFESSIONAL ETIQUETTE AND BEHAVIOR OF THE PUBLIC PROSECUTOR)

Problems of ethics activity workers in Office of Public Prosecutor in a context development Code of a professional etiquette are analyzed.